

МОВЛЕННЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ І ОЦІНКА

Г.І. Приходько

Запорізький державний університет

У сучасній лінгвістиці загальновизначеним є той факт, що мовна комунікація, тобто спілкування між людьми в суспільстві, відбувається не шляхом поєднання окремих ізольованих одиниць, а у формі цілісних висловлювань, починаючи реченням і закінчуючи текстом.

Мовленнєва діяльність – одна з найважливіших умов самого життя людини. У зв'язку з цим теорія мовленнєвої діяльності належить до загальної теорії людської діяльності (Кубрякова 1986:18).

Будь-яка діяльність пов'язана з певною метою, а отже, ознака цілеспрямованості визначає й мовленнєву діяльність як таку, що здійснюється задля досягнення певних цілей (Карабан 1988:8).

Крім цілеспрямованості, мовленнєвій діяльності притаманні контекстуалізованість (Звегинцев 1977:51), зв'язок з мисленням (Tyler 1978:131), інтерсуб'єктивність (Бахтин 1986:273–280), впливовість (Тарасов 1987:150–152), причетність до іншої форми діяльності (Givon 1992:53–79), структурованість (Леонтьев 1969:27). Всі ці властивості мовлення як специфічної форми діяльності роблять її відмінною як від мови, так і від мовного матеріалу.

Аналізуючи мовленнєву діяльність як таку, не можна обійтися без урахування людського фактору. Механізми мовлення, властиві людині й використовувані нею, впроваджуються в дію самим мовцем. Виступаючи як вдосконалені тисячоліттями вживання мови в її найрізноманітніших функціях, відображаючи практику використання мови мільярдами мовців, механізми мовлення являють собою дії й операції, що приводяться в рух волею й розумом мовців, а тому залежать від їх індивідуальних здібностей (Кубрякова 1986:10).

Онтологічна природа мовленнєвого спілкування має подвійний характер, тому що спілкування детерміновано двома факторами – внутрішнім (психофізіологічним) й зовнішнім (соціальним) (Tyler 1978:131–156). А з огляду на те, що психічна природа оцінювання визначається вченими як природженість оцінного смислу, який фіксує виділення в психічній сфері особи позитивних та негативних емоцій (Маркелова 1997:67), стає зрозумілим, чому питання теорії мовленнєвої діяльності завжди цікавили й досі цікавлять вітчизняних і зарубіжних дослідників мови, причому перш за все психолінгвістів.

Постійне прагнення лінгвістики до вивчення змістового, семантичного плану мови було посилено в дискусіях про глибинні й поверхові структури (Chomsky 1993; Jackendoff 1993).

У вітчизняній і зарубіжній психолінгвістиці в останні десятиріччя з'явилися праці, в яких досліджуються мовні здібності носіїв тієї чи іншої мови, оскільки ні в кого не викликає сумнівів, що соціальні аспекти, цілі й мотиви її діяльності зумовлюють характеристики мовлення як процесу, так і результату (Тарасов 1987; Carlson, Tanenhaus 1982:48–60).

Вивчення мови в процесі її функціонування, тобто як феномен комунікації (Slama-Cazacu 1983:305–316), дозволить проаналізувати оцінні установки, взаємодію мовців і слухачів, простежити дівість психолінгвістичних, паралінгвістичних факторів, антиципацію змісту, поверхневі та глибинні модифікації спілкування, особисті риси партнерів – "осмислення всього, що робиться власне в тексті і поза ним" (Тарасов 1987:129).

Мовленнєву діяльність розглядають як форму відображення дійсності, а феномен психологічного змісту - як специфіку й умови її перебігу (Зимняя 1978:48).

Мовленнєва діяльність людини полягає не в здійсненні зарисовок картини світу, а у маркуванні свого знання за епістемічною шкалою "знаю" – "гадаю" – "не знаю". У ракурсі когнітивної лінгвістики кваліфікативні явища постають не тільки як матриця трансферу пропозитивної інформації, але й як епістемічно-модальний каркас, у якому містяться оцінно-верифікаційні сигнали щодо евідентної якості цієї інформації (достовірність / недостовірність, істинність / хибність, розуміння / нерозуміння, віра, усвідомлення тощо). Імплицитні та експліцитні імпульси епістемічно-модального порядку іманентно притаманні оцінці, вони є її постійними раціональними супутниками.

Мовленнєві дії й операції підлягають соціальному контролю. Мовлення як вид людської діяльності постійно орієнтоване на виконання певного комунікативного завдання. Усяке мовленнєве спілкування, мовленнєва взаємодія проходять у формі обміну висловлюваннями, мовець завжди враховує присутність співрозмовника і його оцінювальне сприйняття. Мовлення обслуговує спілкування щонайменше двох комунікантів, тобто мовлення перебуває під постійним контролем і відповідно постійно підлягає впливові етичних правил, мабуть найбільш жорстких та усталених з-поміж соціальних обмежень (Givon 1992).

Широке дослідження мовленнєвої діяльності припускає вивчення окремих факторів, що зумовлюють її. До них відносять і оцінний аспект мовленнєвої діяльності. Мотиваційні моменти і тісно пов'язаний з ними емоційний стан мовця накладають відбиток на організацію його мовлення, що практично реалізується добором певних оцінних засобів мови на всіх його рівнях.

Оцінка більш ніж яке-небудь інше значення залежить від мовця (суб'єкта). Зв'язок оцінного значення з автором мовлення багатогранний. Оцінка виражає особисті думки і смаки мовця, а вони різні у різних людей. У внутрішньому світі людини оцінка відповідає поглядам і почуттям, бажанням і потребам, обов'язку і цілеспрямованій волі. Це створює її конфліктність: оцінка, породжена бажанням, відмінна від оцінки, що випливає з обов'язку, і від оцінки, викликаній нестатком.

Породження оцінного висловлювання зумовлено тим, що в процесі комунікації у людини виникає потреба передати своє відношення до оточуючої дійсності, яке, природно, не може бути нейтральним. Завжди підлягали

осміянно вади людини (дурість, жадібність, хитрість, зазнайство, пияцтво і багато інших), тобто висміювалися усі людські пороки. І, навпаки, такі позитивні якості, як сміливість, доброта, сила та інші уславлялись народом. Віками люди прославляли добродетельність.

Необхідно відзначити той факт, що сучасна лінгвістика виходить з того, що мова в своїй комунікативній функції слугує не тільки для обміну думками, але й для вираження емоційно-оцінного ставлення мовця до навколишнього світу. Якби умови та детермінанти не зумовлювали діяльність людини, діючими вони стають у тім випадку, коли їм вдається проникнути у сферу його емоційно-оцінних відносин, відбитися і закріпитися в ній.

У психології загально визнаним є твердження про те, що мовленнєва діяльність проходить у редукованій формі. Але поряд з цим вона інколи і вербалізується та містить експресивно забарвлену лексику.

Мовленнєва діяльність передбачає "підключення" національних компонентів, орієнтування у проблемній ситуації, визначення відомого і невідомого, співвіднесення з категоріями соціального досвіду, культури тощо. Оцінне ставлення виражається у вигляді наказу, прохання, обіцянки, згоди, незгоди, осуждення, заохочення і тому подібне. За допомогою цих мовленнєвих актів засуджується чи заохочується діяльність мовців з позиції соціально-етичної норми.

В актах формування оцінних значень прерогатива належить слову, яке асоціюється з певними рисами поняття або об'єкта. Дієвість вибірковості оцінних значень є непрямим підтвердженням наявності національно-мовної картини світу. Існування останньої віддзеркалює реальність, етику та культурно-повсякденні стереотипи. При цьому більшість уявлень, які мають місце у повсякденному житті, складається з того, що зветься здоровим смыслом натурфілософії, життєвої практики, що свідомо створює передумови для різної інтерпретації цінності однієї й тієї ж реалії у різних культурах, можливості неоднакового сприйняття і оцінки однієї й тієї ж сутності, а тим самим – розбіжності мовної картини світу в тій сфері, котра пов'язана з емотивно-оцінним ставленням (Телия 1986:102).

Феномени, позначені мовними одиницями, можуть бути або позитивними, або негативними. У відповідності до цього і оцінки підрозділяються на позитивні та негативні. Природно, що між цими оцінними полюсами розміщується ціла гама оцінок, які розрізняються за ступенем позитивності й негативності та вербалізуються притаманними кожній людині засобами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986.–445 с.
2. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
3. Звегинцев В.А. Разграничение между языком и речью как выражение двойственности объекта лингвистики // Язык и речь. – Тбилиси: Мецлиереба, 1977. – С. 44 – 51.
4. Карабан В.И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований. – Киев: Вища школа, 1989. – 132 с.
5. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986.–158 с.
6. Леонтьев А.А. Объект и предмет психолингвистики и ее отношение к другим наукам о речевой деятельности // Теория речевой деятельности. – М.: Наука, 1969. – С. 14–36.
7. Маркелова Т.В. Оценочные высказывания с предикатами "любить" и "нравиться" //Филол. науки.–1997.–№5.–С. 66–75.
8. Тарасов Е.Ф. Тенденции развития психолингвистики. – М.: Наука, 1987. – 168 с.
9. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. - М.: Наука, 1986.- 143 с.
10. Carlson G.N., Tanenhaus M.K. Some Preliminaries to Psycholinguistics // Chicago Linguistic Society.–1982.–Vol.18.–P.48–60.
11. Chomsky N. The Current Scene in Linguistics: Present Directions // Landmarks of American Language and Linguistics. – 1993.–Vol.1.–P.253–261.
12. Givón T. The Grammar of Referential Coherence as Mental Processing instructions //Linguistics. – 1992. – Vol. 30. – P. 5–55.
13. Jackendoff R. X-bar Semantics // Semantics and the Lexicon. - Dordrecht: Reidel, 1993.-P.15-26.
14. Slama-Cazacu T. Psycholinguistics and Linguistics: Old Relationships and Promising Prospects // Proc. of the XIIIth International Congress of Linguistics. -Tokyo, 1983.–P.305–316.
15. Tyler S.A. The Said and the Unsaid: Mind, Meaning and Culture. – New York: Acad. Press, 1978.–487 p.

Надійшла до редколегії 18 березня 2003р